

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО НАДРУКОВАНОГО

В. Є. Снапковський (Мінськ)

Про статтю В. А. Гриневича «Утворення Наркомату оборони УРСР у 1944 р.: з історії однієї політичної гри»

З великим інтересом ознайомився з надрукованою в «Українському історичному журналі» (№ 5, 1991) статтю В. А. Гриневича «Створення Наркомату оборони УРСР у 1944 р.: з історії однієї політичної гри». В ній автор висвітлює одну з «білих плям» у радянській історичній літературі — питання про надання зовнішньополітичних прав союзним республікам у галузі оборони і зовнішніх зносин в 1944 р.

Дотепер радянські правознавці й історики у своїй масі оцінюють значення конституційних змін в СРСР у лютому 1944 р. на підставі мотлоховських тлумачень, приймаючи на віру голосливі обіцянки й запевнення сталінського керівництва на адресу союзних республік, що, як показав час, залишилися нездійсненими. Стаття В. А. Гриневича дає зовсім інше пояснення мотивів і причин конституційних перетворень 1944 р., характеризує їх як фікцію, політичний маневр сталінського керівництва і викриваючи підгрунтя цієї політичної гри. Як історик, який займається проблемою змін Конституції СРСР і конституцій союзних республік у 1944 р., я поділяю оцінки й висновки цієї статті, хоча на деяких з них помітний певний наліт публіцистичності, що виправдано з огляду на відсутність документів.

Хотів би поділитися історичними матеріалами і фактами, зібраними й проаналізованими в процесі роботи над докторською дисертацією про зовнішньополітичну діяльність Білоруської РСР у середині 40-х — середині 50-х років, а також висловити свої міркування щодо питання розширення зовнішньополітичних повноважень союзних республік в 1944.

Радянське керівництво з другої половини 1943 р. розпочало практичну роботу, пов'язану з можливим виходом союзних республік на міжнародну арену. НКЗС СРСР розгорнув підготовку до створення республіканських наркоматів з закордонних справ. Це пояснювалося тим, що перед СРСР у повоєнний період досить реальною ставала небезпека опинитися на самоті або, у кращому випадку, мати кілька союзників в особі сусідніх держав Європи і Азії як у Міжнародній організації безпеки (ООН), так і на міжнародних форумах з проблем післявоєнного мирного врегулювання. Така ситуація змусила Сталіна, який був наркомом у справах національностей у першому радянському уряді, та його найближче оточення «згадати» про федеративний характер радянської держави і, зокрема, про те, що до створення СРСР Україна, Білорусія і закавказькі республіки самостійно розвивали свої відносини з іноземними державами.

Було вирішено, як відзначає автор оригінального дослідження про зовнішньополітичну діяльність союзних республік професор Пенсільванського університету (США) В. Аспатуріан, розширити зовнішньополітичні повноваження союзних республік і добиватися легалізації їх «множинного», або «сепаратного» представництва в міжнародних організаціях та асамблеях¹.

¹ Aspaturian V. The Union republics in the Soviet Diplomacy.— Paris—Geneva, 1960.— P. 101.

Радянський уряд вперше зробив спробу добитися «множинного представництва» союзних республік на міжнародній арені наприкінці 1943 р., зокрема в Комісії Об'єднаних Націй з воєнних злочинів, утвореній в Лондоні 20 жовтня 1943 р., для Української, Білоруської, Молдавської, Литовської, Латвійської, Естонської та Карело-Фінської республік. Гіри цьому Радянський уряд вказував на те, що ці республіки «не менше суверенні, ніж британські домініони, і що їх воєнні жертви дають їм моральне право на представництво»².

Однак уряди США і Великобританії відхилили просьбу СРСР, мотивуючи це відсутністю у союзних республік статусу суб'єктів міжнародного права. Відмова союзників стала причиною того, що Радянський Союз вирішив не вступати до Комісії Об'єднаних Націй з воєнних злочинів. У наступному, аж до 1947 р. радянський уряд не об'явив спроб добитися включення 7 радянських республік до складу цієї комісії, однак вони були марні³.

Відмова США і Великобританії визнати індивідуальне членство союзних республік, які не мали конституційних повноважень для ведення зовнішньополітичних справ, в Комісії з воєнних злочинів, очевидно, спонукала радянське керівництво повернути республікам зовнішньополітичні права, які вони добровільно делегували Союзу РСР у 1922 р.

Я поділяю думку В. А. Гриневича про те, що у проведенні пленуму ЦК ВКП(б) і сесії Верховної Ради СРСР у січні — лютому 1944 р. несподіваними були і час, обраний для державних перетворень, — розпал війни, і швидкість їх проведення — без усяких підготовчих кампаній і офіційних заяв, і сама форма перетворень — децентралізація головних наркоматів країни. Несподіваним і загадковим було й те, що радянські органи масової інформації, обмежившись переказом доповіді В. М. Молотова на сесії Верховної Ради СРСР, не поверталися до цієї теми до квітня 1945 р., коли розгорнулася робота по підготовці конференції Об'єднаних Націй в Сан-Франціско і включенню до числа перших членів ООН УРСР та БРСР. Не було й офіційних повідомлень і коментарів у зв'язку з конституційними змінами.

Це не могло не викликати гострого інтересу, різних відгуків і здогадок іноземних політичних діячів і спостерігачів. Першим із зарубіжних видань на рішення січневого пленуму ЦК ВКП(б) відгукнулася газета «Нью-Йорк таймс», яка 3 січня 1944 р. надрукувала редакційну статтю під характерною назвою «Радянська «автономія» бентежить союзників. План збільшення повноважень республік спрямований на забезпечення контролю за столом мирних переговорів». Газета писала, що рішення пленуму і намір розглянути питання про розширення «автономії» союзних республік у радянському парламенті викликали в дипломатичних колах Вашингтона і Лондона «певний переляк», оскільки вони вбачали у цьому прагнення посилити голос СРСР на повоєнних міжнародних форумах⁴. Своім глибоким коментарем «Нью-Йорк таймс» угадала смисл рішень ВР СРСР і багато в чому зумовила тон наступних коментарів преси США і Англії з цього питання.

Посол США в СРСР А. Гарріман згадував згодом, що спочатку деякі дипломати і журналісти у Москві пояснювали конституційні зміни в СРСР як свідчення підступного плану розсунути кордони країни шляхом перетворення Польщі у радянську республіку з її власними міністерствами закордонних справ і оборони. Однак реакція американського посла була більш виваженою і відповідною дійсності. На своїй черговій прес-конференції для американських журналістів 4 лютого

² Postwar Foreign Policy Preparation. 1939—1945. U. S. Department of State.— Wash., 1949.— P. 318.

³ History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War.— London, 1948.— P. 158—159.

⁴ The New York Times.— 1944.— 30 January.

1944 р. Гарріман припустив, що росіяни, можливо, прагнуть мати більше голосів в Об'єднаних Націях і на міжнародних конференціях⁵. Цю ж думку посол висловив і в телеграмі державному секретарю США К. Хеллу 6 лютого 1944 р.⁶

Обговорюючи практичні наслідки надання зовнішньополітичних повноважень союзним республікам, більшість західних спостерігачів, у тому числі й відомі американські журналісти Д. Рестон і У. Ліппман, дійшли висновку, що навіть якщо усі 16 республік одержать право самостійно брати участь у створюваній міжнародній організації і на міжнародній мирній конференції, то це не матиме принципово важливого значення, оскільки найважливіші рішення будуть прийматися на підставі одностайності великих держав⁷. Це якоюсь мірою заспокоїло стурбовану громадськість Заходу.

Преса союзників активно обговорювала можливість встановлення дипломатичних відносин з окремими радянськими республіками, про що свідчило повідомлення в газеті «Нью-Йорк геральд трибюн» від 9 лютого 1944 р. У ньому з посиланням на авторитетні джерела вказувалося, що Україна та Білорусія невдовзі запропонують Великобританії, США й Канаді обмінятися з ними дипломатичними представниками, що зумовлено насамперед необхідністю подання допомоги цим республікам⁸. Однак, як справедливо зазначається у статті В. А. Гриневича, практичне розв'язання питань про встановлення дипломатичних відносин союзних республік з іноземними державами не входило до планів сталінського керівництва.

Наведені висловлювання зарубіжної преси свідчать про те, що конституційні зміни в СРСР викликали у союзників настороженість і стурбованість. Вони губилися в здогадках, оскільки прийняті в Москві рішення породжували масу запитань. З точки зору здорового глузду важко було зрозуміти, для чого у розпал війни, коли країна ще не була визволена від ворожої окупації, її керівництво несподівано вирішило розділити свої збройні сили на 16 національних військових формувань. Або чим могло бути виправдане у воєнний час надання республікам права встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами?

Однак дипломати і преса США й Великобританії змогли вірно зрозуміти смисл і мету задуманих радянським керівництвом новацій, спрямованих на забезпечення інтересів СРСР у зв'язку із створенням ООН і проведенням післявоєнної мирної конференції. Це підтвердили й наступні події, насамперед конференція представників СРСР, США, Великобританії в Думбартон-Оксі в серпні — вересні 1944 р., на якій радянська делегація порушила питання про включення всіх 16 республік до числа перших членів нової міжнародної організації. Отже, головною причиною надання зовнішньополітичних повноважень союзним республікам було прагнення СРСР створити юридичну базу для їх допуску в ООН і на повоєнну мирну конференцію, а також використати республіки в урегулюванні прикордонних проблем з сусідніми країнами.

Одержано 05.09.91

⁵ Harriman A., Abel E. Special Envoy to Churchill and Stalin. 1941—1946.— N. J., 1975.— P. 303.

⁶ Foreign Relations of the United States.— 1944.— Europe.— Vol. 4.— Wash., 1966.— P. 811.

⁷ The New York Herald Tribune. 1944.— 3 Febr.; The New York Times.— 1944.— 6 Febr.

⁸ The New York Herald Tribune.— 1944.— 9 Febr.